

ÖZERK-İLİŞKİSEL BENLİK: YENİ BİR SENTEZ

Çiğdem KAĞITÇIBAŞI*
Koç Üniversitesi

ÖZET

İnsanlararası ilişkilerde iki boyutun varlığı pek çok kuramda görülür. Ayrışmışlık ve ilişkililik bu boyutlardan birincisini oluştururken, etkin ve edilgen de ikinci bir boyuttur. İlişkililik ve özerklik de çoğunlukla birbirine zıt düşen kavramlar olarak düşünülmüşse de bir arada varolmaları da olasıdır. Aile yapısıyla özerklik ilişkisine bakıldığında modernleşme kuramına göre modernleşme ile ilişkililiğin azaldığı söylenir. Modernleşme kuramına bir seçenek oluşturacak buradaki yaklaşıma göre ise benliğin özerk ve ilişkisel olması olasıdır.

Anahtar Sözcükler: Özerklik, Aile Yapısı, Benlik, Özerk-ilişkisel Benlik.

ABSTRACT

Two dimensions in interpersonal relations can be observed in many theories. One of these dimensions consists of relatedness and separateness while the second dimension consists of active and passive. Relatedness and autonomy are generally considered to be opposite concepts but these two concepts may co-exist. When we look at the relationship between autonomy and family structure, modernization theory claims that relatedness decreases with modernization. In the approach explained here, self can be both autonomous and related.

Keywords: Autonomy, Family Structure, Self, Autonomous-related Self.

GİRİŞ

"Bireyin özerkliği" psikolojide çok vurgulanan bir değerdir. Bu değer, kişilik psikolojisi ve gelişim psikolojisinin bir temel taşı oluşturmasının yanı sıra, sosyal psikoloji gibi diğer alanlarda da önemlidir. Kişilik gelişimini açıklayan psikolojik kuramlar, geleneksel olarak bağımsızlığın, özerkliğin, başarının, kendine yeterliğin, kendini geliştirmenin, kendine güvenin, kişisel mahremiyet, özgürlük ve bireysel kimlik esaslarının üzerinde durmaktadır. Sağlıklı bir psikolojik gelişim için, bireysel özerk benlik oluşumunun, sosyal ilişkilerden daha önemli olduğu öngörülmektedir (Guisinger ve Blatt, 1994). Bu yaklaşım, batı dünyasının bireyci dünya görüşünü yansıtmaktadır.

Bu bireyci yaklaşımda, özerklik, genellikle başkalarından ayrışmışlık olarak yorumlanmaktadır. Her ne kadar özerklik bireyin kendisini başkalarından uzaklaştırması anlamına gelmese de, genellikle ona böyle bir anlam yüklenilmektedir. Özerkliğin, bir ayrışma-bireyleşme sürecinden oluştuğu ve bireyin diğerlerinden başkalaşmasını yansıttığı düşünülür. Bağımsızlık ve ayrışmışlık, özerklik için öngereklilik olarak görülür. Bu nedenle, böyle bir bakış açısından, karşılıklı bağıntılı (ilişkisel) benlik kavramı, özerkliği yadsır.

İki Boyut

Bireyci bakış açısından özerklik, bir-biriyle ilgili, fakat ayrı iki anlam boyutunu

* Yazışma Adresi: Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı Koç Üniversitesi İstinye 80860 İSTANBUL

kapsamaktadır. Bunlardan biri kişilerarası ayrışmışlık-ilişkililik boyutu ya da kişilerarası psikolojik mesafedir. Diğer ise, etkin-edilgen ikilemidir. (Tablo 1). Örneğin; Piaget' nin (1948) ahlaki gelişim kuramında kullandığı "özerklik" ve karşıtı "dışa bağımlı ahlak" (heteronomy) kavramları bu ikinci anlamı yansıtmaktadır. Özerk ahlak, "kendi hukukuna bağılı kalmak", dışa bağımlı ahlak ise, "başkalarının hukukuna bağılı kalmak" anlamına gelmektedir. Burada bu terimleri kullanacağız.

Kişinin, kişilerarası mesafe boyutundaki konumunun, onun etkinlik boyutundaki konumunu etkilemesi zorunlu değildir. Örneğin, bireyin diğerleriyle ilişkileri yakınsa, kişi onlara bağımlı olabilir ama bu zorunlu değildir. Başka bir deyişle, kişilerarası mesafe ve etkinlik boyutlarından biri diğerini gerektirmez. Aralarındaki ilişki mantıksal değil, görgüldür. Buna rağmen, psikoloji kuramları, bu iki ayrı boyutu genellikle içiçe ve birbirinin yerine kullanmışlardır. Buna benzer olarak, iki anlamın içiçe kullanıldığı bir başka kavram, bireycilik ve toplulukçuluktur. Bunları normatif (değerlerle ilgili) ve ilişkiyel bireycilik-toplulukçuluk olarak tanımlayabiliriz (Kağıtçıbaşı, 1996b). Normatif bireycilik-toplulukçuluk bireyin gruba boyun eğmesi, normlarına ve değerlerine bütü-

nüyle bağılı kalması yada kalmaması ile ilgilidir. İlişkiyel bireycilik-toplulukçuluk ise ayrışık, kendine yeten kişilik ve karşıtı ilişkiyel kişilikle ilgilidir ve burada bireyin benlik sınırları ve diğerleri ile ilişkileri öne çıkmaktadır. Normatif bireycilik-toplulukçulukla özerklik-dışa bağımlılık (etkinlik) boyutu; ilişkiyel bireycilik-toplulukçulukla da ayrışmışlık-ilişkiyel (kişilerarası mesafe) boyutu arasında paralellik kurulabilir.

Buna benzer bir ayırım, yakın zamanda Boski (1995) tarafından, değerlerin iki boyutta kategorileştirilmesi konusunda yapılmıştır. Bunlar sırasıyla, özerklik-dışa bağımlılık boyutuna paralel olarak "bireyleşme"- "bireyliğini kaybetme"; ilişkiyel-ayrışmışlık (kişilerarası mesafe) boyutuna paralel olarak da "sosyal olma"- "sosyal olmama" (sociation-unsociation) şeklinde ortaya konmuştur.

Eğer bu iki boyut ayrı ve bağımsız ise, ikisinin zat kutuplarının birarada görülmesi mümkündür. Örneğin, bir kişi hem özerk, hem de başkalarıyla çok ilişkiyel olabilir. Oysa ki, psikolojik kuramlaştırmaya göre, özerklik ve bağıntılılık (ilişkiyel) sanki birbirini tamamen dışlıyor gibi görünmekte, beraberlikleri çelişkiyel olarak yorumlanmaktadır.

Tablo 1.

a: İki Temel Boyut

Ayrışmışlık ----- İlişkiyel (kişilerarası mesafe boyutu)
Özerklik ----- Dışa bağımlılık (etkinlik boyutu)

b: İki Temel İnsan İhtiyacı

Freud (1930/1961)	Bencil Dürtü (mutluluğa doğru)	Birleşmeye Yönelik Dürtü
Angyal (1951)	Özerklik	Teslim olmak
Bakan (1966)	Etkinlik	Birleşimcilik
Bowen (1966)	Bireysellik	Birliktelik
Bowlby (1969)	Ayrışma	Bağıntı
Franz ve White (1985)	Bireyselleşme	Bağıntı
Stewart ve Malley (1987)	Kendini Tanımlama	Kişilerarası Bağımlılık

Bu iki temel boyutun böyle karıştırılması, iki temel insan ihtiyacının irdelenmesinde de karşımıza çıkmaktadır (Tablo 1). Guisinger ve Blatt (1994) bu konuya eğilen çeşitli kuramları incelemişlerdir. Örneğin Freud (1930/1961), iki çelişen dürtü hakkında yazarken, aslında ayrışmışlık ve bağıntılılıktan bahsediyor ve ilkini (mutluluğa doğru) bencil bir dürtü olarak tanımlıyordu. Benzer bir şekilde, Bowen (1966), Bowlby (1965) ve Franz ve White (1985) da kavramlarında insanlararası mesafe boyutunu kullanmışlardır. Kişiliği açıklayan "çatışma kuramları" ise, (Angyal, 1951; Bakan, 1966) etkinliği, bağıntılılığa karşıt olarak kavramlaştırmışlardır. Böylece iki boyutu birbirine karıştırmışlardır (Tablo 1). Bu karmaşık kavram-sallaştırma, özerkliği ayrışmışlık ve etkinliğin bir bileşimi olarak tanımlamada etkili olmuştur.

Diyalektik Yaklaşım

Her ne kadar kişiliğin çatışma kuramları, özerklik ve bağıntılılığı birbiriyle çatışan temel ihtiyaçlar ya da eğilimler olarak kavramlaştırarak iki ayrı boyutu birbirine karıştırmışsa da, bu iki çatışan eğilimin birlikteliğini de kabul etmiştir. "Zıtların" birlikteliği, çatışma kuramlarının karakteristik özelliğidir. Diğer bir bakış açısından, zıtların bir arada varolmasının diyalektiği, kültürlerarası araştırmalarda ve düşüncede de görülmektedir. Buna örnek olarak, bireycilik ve toplulukçuluğun (Sinha ve Tripathi, 1994), bireye ve gruba sadakatin (Kağıtçıbaşı, 1987) ve bağımsız ve karşılıklı bağıntılı benliğin (Singelis, 1994; Cross ve Markus, 1991) birarada kullanıldığı önermeler gösterilebilir. Böyle diyalektik kavramsallaştırmalar, görgül olarak da desteklenmektedir. Ancak bunlar, batı düşüncesinin ve psikolojisinin geleneksel ikili akıl yürütmesine ve zıtların birbirini dışladığı varsayımına uymamaktadır.

Oysa ki kişi, aynı anda farklı kişilere yaklaşımında ya da farklı zamanlarda, hem

bireyci hem toplulukçu yaklaşımları sergileyebilir. Birbirinin zıddı gibi görünen yaklaşımların birlikteliğine bir başka örnek de son zamanlarda ortaya atılan "sosyal başarı güdüsü"dür. Bu kavram, psikolojide geleneksel olarak bireyci bir açıdan ele alınan başarı güdüsünün benlikte giderek başkalarıyla paylaşımını öngörmektedir. Şöyle ki, başarı duygusu hem kişiyi hem de bağlı olduğu grubu (aileyi vb.) yüceltmektedir. Bu tür bir sentez Türk, Hintli ve Çinli gruplarda saptanmıştır (sırasıyla Phalet ve Claeys, 1993; Mishra ve Agarwal, 1985; ve Yu ve Yang, 1994).

Bütün bu kavramlaştırmalarda birbirinin zıddı olduğu varsayılan yaklaşımların sentezi ya da birlikteliği söz konusudur. Özerkliği bireyci değil de kişilerarası bir bakış açısından ele alırsak, birey-grup karşıtlığı varsayımını sorgulayabiliriz. Böyle bir bakış açısından, bireyin özerk olabilmesi için başkalarından ayrışık (hatta onlara karşı) olması gerekmez. Başka bir deyişle, özerk olma ihtiyacı ile (birisine) bağlanma ihtiyacı aynı zamanda varolabilir. Bu iki çelişen ihtiyacın bir diyalektik sentezine doğru gidiş, "özerk-ilişkisel benliğin" oluşmasına olanak tanır.

İlişkililik ve Özerklik

Kişilerarası mesafe ve etkinlik boyutlarını irdelerken birkaç soru sorabiliriz. Bu soruların hem kuramsal, hem de görgül önemi vardır. Sorulardan biri, değişik benlik türleri (ayrışık-ilişkili, özerk-dışa bağımlı) ve bunların çeşitli psikolojik süreçler açısından farklılıklarıyla ilgilidir. İkinci bir soru, bu çeşitli benliklerin oluşmasına neden olan değişik sosyalleşme süreçlerini inceler. Bir üçüncü soru ise, niçin belli bazı sosyalleşmelerin, belli ortamlarda oluştuğu ve benlik gelişimi sürecinde hangi koşullarda bir değişimin olabileceği konusundadır.

Benlikle ilgili kavramlaştırmalar, birinci soruyla, bağımsız ve bağımlı benlik özellik-

leriyle ilgilenmektedir. Genellikle bireycilik-toplulukculuk kategorileri kullanılmakta ve değişik benliklerin davranış sonuçları incelenmektedir (Örneğin, Markus ve Kitayama, 1991). Ayrışık-ilişkili ve özerk-dışa bağımlı (etkin-edilgen) benliklerin nasıl oluştuğu ise (yukarıdaki ikinci ve üçüncü sorular) yeterince incelenmemiştir.

Bu çeşit bir analiz, toplum-aile-sosyalleşme etkileşiminin işlevsel temellerinin irdelenmesini gerektirir. Örneğin, aile etkileşim örüntülerinin ve sosyalleşme değerlerinin, sosyo-ekonomik-kültürel bağlamdan nasıl etkilendiği ve bunun çocuk yetiştirme üzerindeki etkilerinin anlaşılması gerekir. Bağlamdaki herhangi bir değişimin, bu ilişkiler zincirinde önemli bir etkisi olması doğaldır. Bu çeşit bir bakış açısı, sadece psikolojik bir analiz düzeyinde kalmaz; benliği aile ve kültür çerçevesinde inceler. Burada aile, benlik ve toplum arasındaki nedensel ilişkide anahtar bir aracı işlevi görmektedir.

Gelişim Ortamı Olarak Aile

Kağıtçıbaşı (1990a ve b; 1996a), üç farklı aile etkileşim yapısında üç farklı tip benliğin gelişimini çözümlleyen bir aile değişim modeli önermiştir. Bu model ayrışmış ve ilişkisel benliklerin toplumsal ve ailesel temellerini anlamayı amaçlar. Model, ayrıca, sosyo-ekonomik gelişme sürecinde aile değişiminin, özerklik ve ilişkililiği bağdaştıran bir benliğin oluşumuna yol açtığını ön görür.

Bu modelde üç aile etkileşim yapısı ortaya konmuştur: Karşılıklı bağımlılık (maddi ve duygusal) gösteren geleneksel aile, nesillerarası bağımsızlık temeline oturan bireyci model ve ikisinin sentezini oluşturan maddi bağımsızlık ve duygusal karşılıklı bağımlılık içeren model. Bu etkileşim yapıları nesillerarası düzeyde incelenmiştir.

Karşılıklı bağımlılık yapısı geleneksel tarım toplumunda yaygın olmakla birlikte,

sadece oraya ait kalmamıştır. Bu tür toplumda, ailenin devamlılığı için nesillerarası karşılıklı bağımlılık önemlidir. Çocuklar hem genç yaşta, hem de ileri yaşlarda aileye maddi katkılarda bulunurlar ve ana-babalarına yaşlılıklarında maddi güvence sağlarlar. Bu yüzden, geleneksel ortamda, çocuğun ekonomik/faydacı değeri aile için önemlidir ve yüksek doğurganlık vardır. Çocuğun ekonomik değeri, çocuk sayısı ile bağlantılıdır (Kağıtçıbaşı, 1981; 1990a ve b). "Karşılıklı bağımlılık aile modeli"nde, çocuğun bağımsızlığı işlevsel değildir, hatta ailenin devamlılığına bir tehdit olarak bile görülebilir, çünkü bağımsız çocuk, ileride ailesinin yararı yerine kendi yararını gözetebilir.

"Bağımsız aile modeli" ise bunun tersi bir yapı ortaya koyar. Bu model, batının orta sınıf çekirdek ailesinde görülür. Burada nesillerarası bağımsızlığa değer verilir ve çocuk yetiştirme, çocukta özerklik ve kendine yeterlilik geliştirir. Genel refah artışıyla nesnel koşulların ailede karşılıklı bağımlılığı gereksiz kıldığı böyle bir bağlamda, bireyselleşme-ayrışma, sağlıklı insan gelişimi için gerekli görülür.

Modernleşme kuramı, sosyo-ekonomik gelişmeyle birlikte, "karşılıklı bağımlılık modeli"nden, "bağımsızlık modeli"ne geçiş olduğunu varsayar. Ancak toplulukçu toplumlarda kentleşme ve endüstrileşmedeki artışa karşın, yakın insanlararası ilişkilerin devam etmesi, bu varsayımı sorgulayan kanıtlar ortaya koymuştur (Kağıtçıbaşı, 1990a ve b; 1996a). Görünen odur ki, kentleşme ve artan refah ile karşılıklı maddi bağımlılıklar azalmakta fakat karşılıklı duygusal bağımlılıklar devam etmektedir, çünkü duygusal bağımlılık, değişen kentsel yaşam tarzıyla da uyumsuzluk göstermemektedir.

Bu değişmelerin çocuk yetiştirilmesine etkileri çok önemlidir. Maddi bağımlılıklar azalınca, çocuk yetiştirmede özerkliğe daha çok önem verilmektedir. Çünkü ailenin devamlılığı için çocuğun maddi katkısı bir gereklilik

olmaktan çıkınca, çocuğun özerkliği, aile için bir tehdit unsuru olmaktan çıkar. Buna karşın, duygusal bağlılığa değer verilir ve büyümekte olan çocuğun ailesine bağıntılı olmasına özenilir. Demek ki özerkliğe değer verilmesine ve tam itaata (ve sadakata) gerek kalmamasına karşın, çocuk yetiştirmede bağlılığı sağlayıcı kontrol devam eder, çünkü hedef ayrışıklık değildir.

Burada şunu vurgulamak gerekir ki, "duygusal bağıntılılık aile modeli"nde, özerkliğin çocuk yetiştirme yaklaşımına girmesi maddi bağımlılıkların azalması nedeniyle, mümkün olabilmektedir. Özerkliğin aslında çocuk yetiştirmeye girmesi gereklidir, çünkü özerklik, kent- sel yaşam koşullarında işlevseldir. Değişen yaşam koşullarıyla, kişisel sorumluluk gerektiren ihtisaslaşmış işlerde, özerk, etkin yaklaşımlar, geleneksel itaatten daha işlevsel olmaktadır. Tarımsal olmayan ortamlarda, el işçiliğinin ötesine giden işlerde ve okulda, itaat artık başarıyı garantilememektedir.

"Bağımlılık aile modeli"nde, çocuk yetiştirilmesinde itaat önemlidir, çünkü itaatkar çocuk ileride ailesine sadık bir yetişkin evlat olmaya daha yatkındır. "Bağımsız aile modeli"nde, büyümekte olan çocukta özerklik ve ayrışıklık işlevseldir, çünkü bu özellikler kendine yetebilmeyi ve kendi ayakları üzerinde durabilmeyi getirir. "Duygusal bağıntılılık modeli"nde, özerklik ve bağıntılılığı birleştiren bir

çocuk yetiştirme tarzıyla, diğer iki modelin sentezine ulaşılır.

Bağımlılık aile modelinde, gelişen benlik, ilişkisel benliktir; yukarıda sözü edilen iki boyut gözönüne alındığında bağlantılılık ve edilgenlik özellikleri gösterir. Bağımsızlık aile modelinde ortaya çıkan benlik, ayrılmış benliktir; özerklik ve ayrılmışlık içerir. Duygusal bağıntılılık aile modelinde ortaya çıkan benlik, özerk-ilişkisel benliktir; özerkliği ve bağıntılılığı birleştirir.

Bağımlılık modelinde, yetkeci ve itaate yönelik çocuk yetiştirme, ilişkisel benliğin gelişmesini sağlar. Bağımsızlık modelinde, göreceli olarak daha serbest ve kendine yeterliliğe yönelik çocuk yetiştirme, ayrılmış benliğin oluşmasını sağlar. Duygusal bağıntılılık modelindeki çocuk yetiştirmede, özerklik ve kontrol biraradadır. Bu çocuk yetiştirme tarzı, yetkin çocuk yetiştirme modelinin (Baumrind, 1980) bir benzeridir ve özerk-ilişkisel benliğin gelişmesine yol açar (Tablo 2).

Bu aile modellerini, çocuk yetiştirme yaklaşımlarını ve ortaya çıkan üç tip benliği, incelediğimiz iki temel boyut doğrultusunda da ele alabiliriz. Etkinlik (özerklik-dışa bağlılık) ile kişilerarası mesafe (ayrışmışlık-ilişkililik) boyutlarında benlik, aile modelleri, ve çocuk yetiştirme türlerinin konumu Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 2. Aile modelleri, çocuk yetiştirme ve benlik

	Bağımlılık	Bağımsızlık	Duygusal Bağıntılılık
Çocuk Yetiştirme Stili	Yetkeci	Serbest	Yetkin
Çocuk Yetiştirme Yönelimi	Kontrol / İtaat	Özerklik / Kendine güven	Kontrol / Özerklik
Benlik	İlişkisel	Ayrışık	Özerk - İlişkisel

Tablo 3. Etkinlik ve kişilerarası mesafe boyutları ile benlik türleri*

		ETKİNLİK	
KİŞİLERARASI MESAFE	İLİŞKİLİLİK	ÖZERKLİK	DIŞA BAĞLILIK
			Özerk-ilişkisel benlik Duygusal bağımlı aile modeli Yetkin çocuk yetiştirme (Kontrol ve özerklik yönelimi)
	AYRIŞMIŞLIK	Ayrılmış benlik Bağımsız aile modeli Serbest çocuk yetiştirme Bağımsızlık yönelimi	Marjinal benlik Otokratik aile Yetkeci/ ilgisiz çocuk yetiştirme (Sevgisiz itaat yönelimi)

*Dördüncü tip (marjinal) benlik, görgül inceleme gerektirmektedir.

Ayrılmışlık-özerklik ile ilişkililik-özerklik ve ilişkililik-dışa bağımlılık özelliklerinin keşiştiği noktalar, şimdiye kadar incelenen üç ayrı örüntüyü yansıtmaktadır. Ancak, ayrılmışlık ile dışa bağımlılık özelliklerinin birlikte olması söz konusu olan dördüncü örüntü, kavramsal olarak belirgin değildir. Burada hem yetkeci (cezalandırıcı) hem de ilgisiz (sevgi içermeyen) bir çocuk yetiştirmenin, hem dışa bağımlı hem de ayrılmış bir benlik oluşumuna yol açabileceği düşünülebilir. Bu tür bir oluşum, hiyerarşik aile ve otokratik (yetkeci/ilgisiz) çocuk yetiştirme ortamında ortaya çıkabilir. Bu ortamda yetişen kişinin hem yakın ilişkiler kurması, hem de özerkliği baltalanabilir (bkz. Fişek, 1991). Baumrind'in (1980) ele alışı da buradakine benzerdir (indifferent). Ancak bu konuda hem kavramsal hem görgül araştırmaya ihtiyaç vardır.

Özerk - İlişkisel Benlik Kavramını Destekleyen Araştırmalar

Eğer daha önce sözü edilen kişilerarası mesafe ve etkinlik boyutları (Tablo 1) birbirine karıştırılırsa, özerk-ilişkisel benlik, çelişkili bir kavram gibi gözükür. Oysa ki ayrılmışlık-ilişkibilik ve etkinlik-edilgenlik boyutlarının mevcudiyeti böyle bir kavrama imkan tanımaktadır.

Örneğin, özerklik ve kontrolün bütünleştiği bir çocuk yetiştirme yaklaşımı, Çinli ana-babalar arasında gözlemlenmiştir (Lin ve Fu, 1990). Bu araştırmada, ana-babaların çocuklarını hem kontrol edip hem de bağımsız olmaya yönlendirdiği görüldü. Bir başka araştırma da (Cha, 1994), Koreli ana-babaların, çocuklarına bir yandan özerklik sağlarken diğer yandan da aile/grup kurallarını kabul ettiklerini gösterdi. Demek ki, dışarıdan zıt gibi gözüken yaklaşımlar birarada bulunabiliyor ve bu da ayrılmışlık-ilişkibilik ve özerklik-edilgenlik boyutlarının birbirinden bağımsızlığını destekliyor.

Boski de (1995), Polonya'da yaptığı araştırmasında, etkinlik ve kişilerarası mesafe boyutlarına destek bulmuştur. Bu araştırmada, özerk-ilişkisel benliğe çok benzer olarak, sosyalleşme (ilişkibilik) ve bireyselleşmenin (özerklik) birlikteliği ön görülmüş ve politik tutum ve aile değişkenleri bulgularıyla desteklenmiştir. Değer yargıları açısından bakıldığında, Boski; bu iki boyutun birlikteliğini hümanizm olarak tanımlamıştır. Başka kültürlerarası araştırmacılar da özerklik ve ilişkililiğin birleştiğini öngörmüşlerdir. (Azuma, 1994; Ho ve Chiu, 1994; Singelis, 1994).

Benzer olarak, Türkiye'deki araştırmalar, ana-baba değerlerinin özerklik ve bağlılığı bütünleştirici yönde olduğunu göstermektedir. İmamoğlu'nun (1987) bulgularına göre, düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ana-babalar (karşılıklı bağımlılık aile modeli) çocuklarının kendilerine minnettar olmasını beklerken, yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki ana-babalar (duygusal bağıntılılık aile modeli) minnet beklemiyor, özerkliğe değer veriyor ama çocuklarının kendilerine yakın olmasını istiyorlar. Minnet duyguları, nesiller arasındaki sadakati garantilediğinden, karşılıklı bağımlılık aile modelinde geçerlidir; maddi bağımlılıkların kalmadığı duygusal bağıntılılık aile modelinde ise gereksiz olmaktadır. Düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ana-babaların da bir yandan çocuklarıyla yakınlığı korurken, diğer yandan da özerkliğe değer vermeye yönlendirilmeleri mümkün olabilir. Böyle bir oluşum Erken Destek Projesi (Kağıtçıbaşı, Sunar ve Bekman, 1988; Kağıtçıbaşı, 1996a) uygulamasında ortaya çıkmıştır. Karadayı da (1994) "ilişkili özerklik" bağdaşımını burada ileri sürülen modele benzer bir şekilde kavramlaştırmış ve bunu ölçen bir ölçek geliştirmiştir.

Sonuç

Özerk-ilişkisel benliğin gelişimi, en iyi bağlamsal/işlevsel bir bakış açısından anlaşılabilir. Bu tür bütünleştirici bir sentez, karşılıklı bağımlılık veya bağımsızlık aile modellerinden çok duygusal bağıntılılık aile modelinde ortaya çıkar. Bunun nedeni, bu modelde hem özerkliğin hem de yakınlık ve bağlılığın işlevsel olmasıdır. Bu durum, geleneksel toplumdan çok, bağımlılık kültürü içeren toplulukçu toplumların gelişmiş (kentleşmiş, eğitilmiş) kesimlerinde tipik olarak görülür. Fakat kültürel durağanlık, değişim sürecini yavaşlatabilir ve itaate yönelik çocuk yetiştirme artık işlevsel olmamasına karşın devam edebilir. Böyle uyumsuzluk gösteren durumların değişen sosyo-ekonomik koşullarla uyumlu hale gelmesi için müdahale (eğitim, bilinçlendirme vb. gibi) gerekebilir (Kağıtçıbaşı, 1996 a).

Bağımsızlık modelinden de duygusal bağıntılılık modeline geçişler olabilir, çünkü duygusal bağıntılılık modeli, özerklik ve bağlanma ihtiyaçlarının her ikisini de karşılamaktadır. Nitekim bulgular, teknoloji sonrası (postmodern) toplumda bağımlılık değerlerinin öneminin arttığını göstermektedir (Inglehart, 1991). Batının, özellikle Amerika'nın sınırsız bireyselliğini eleştirenlerin çoğu, ayrımsızlıktan çok bağımlılığı istemektedir. Farklı bir bakış açısından, feminist kuram ve aile psikolojisi araştırmaları, özerklikle birlikte bağımlılığı önemsemekte ve önermektedir (Bu eleştirel yaklaşımların özeti için bakınız: Kağıtçıbaşı, 1996a).

Bütün bu görüşler, psikolojide bireysel özerkliğin ön plana alınıp, insan ilişkilerine (bağımlılığa) az önem verilen yaklaşıma (Guisinger ve Blatt, 1994) bir düzeltme gerektiğini göstermektedir. Ayrımsızlık-ilişkililik ve özerklik-edilgenliğin iki bağımsız boyut olduğunu kavramak, bu yaklaşımın dengesizliğini ortaya çıkaracaktır. Özerklik, olduğu gibi ayrımsızlık değil etkinlik olarak anlaşılmalıdır. Özerklik-edilgenlik (etkinlik) boyutu, ayrımsızlık-ilişkililik (kişilerarası mesafe) boyutuyla karıştırılmamalıdır. Bağımlılığın, özerklikle birlikte varolabileceğini kabul etmek, gerekli düzeltmeyi sağlayacaktır. Psikoloji anlayışımızda böyle bir düzeltme yapmak ise, daha dengeli bir insanlık gelişimini getirecektir.

Özerk-ilişkisel benlik bir ideal olabilir, ama ütöpik olmaktan çok ulaşılabilir bir hedefdir. Psikoloji bu ideali gerçekleştirilmede önemli bir rol oynayabilir.

Kaynaklar

- Angyal, A. (1951). *Neurosis and treatment: A holistic theory*. New York: Wiley.
- Azuma, H. (1994). Two modes of cognitive socialization in Japan and the United States. In P. M. Greenfield & R.R. Cocking (Eds.), *Cross-cultural roots of minority child development*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Publishers.
- Bakan, D. (1966). *The duality of human experience*. Chicago: Rand McNally.

- Baumrind, D. (1980). New directions in socialization research. *American Psychologist*, 35, 639-652.
- Boski, P. (1995). *Family structure, cultural value dimensions democratic orientation*. Dördüncü Avrupa Psikoloji kongresinde sunulan tebliğ, Temmuz, Atina.
- Bowen, M. (1966). The use of family theory in clinical practice. *Comprehensive Psychiatry*, 7, 345-374.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment*. New York: Basic Books.
- Cha, J-H. (1994). Changes in value, belief, attitude and behavior of Koreans over the past 100 years. *Korean Journal of Psychology: Social*, 8, 40-58.
- Cross, S. E. & Markus, H. R. (1991) *Cultural Adaptation and the self: Self-construal, coping and stress*. Amerikan Psikoloji Derneği 99. Yıllık Kongresi'nde sunulan tebliğ, San Fransisco, CA.
- Fişek, G. O. (1991). A cross-cultural examination of proximity and hierarchy as dimensions of family structure. *Family Process*, 30, 121-133.
- Franz, C. E. & White, K. M. (1985). Individuation and attachment in personality development: Extending Erikson's theory. *Journal of Personality*, 53, 224-256.
- Freud, S. (1961). *Civilization and its discontents*. J. Strachey (Ed. and Transl.), The standard edition of the complete works of Sigmund Freud (V. 22, s. 59-145) London: Hogard Press.
- Guisinger, S. & Blatt, S. J. (1994). Individuality and relatedness: Evolution of a fundamental dialectic. *American Psychologist*, 49, 104-111.
- Ho, D. Y-F. & Chiu, C-Y. (1994). Component ideas of individualism, collectivism and social organisation: An application in the study of Chinese culture. In U. Kim, H.C. Triandis, Ç. Kağıtçıbaşı, S-C Choi & G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism: Theory, method and applications*. London: Sage.
- İmamoğlu, E. O. (1987). An interdependence model of human development. In Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.), *Growth and progress in cross-cultural psychology*. Lisse, Netherlands: Swets & Zeitlinger B. V.
- Inglehart, R. (1991). Changing human goals and values: A proposal for a study of global change. In K. Pawlik (Ed.), *Perception and assessment of global environmental conditions and change* (Rep. No.1).
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1981). *Çocuğun değeri: Türkiye'de değerler ve doğurganlık*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1987). Individual and group loyalties: Are they compatible? In Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.), *Growth and progress in cross-cultural psychology*. Lisse, Netherlands: Swets & Zeitlinger B.V.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990a). Family and socialization in cross-cultural perspective: A model of change. In J. Berman (Ed.) *Cross-cultural perspectives: Nebraska Symposium on motivation*. Nebraska University Press.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1990b). *İnsan, aile, kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996a). *Family and human development across cultures: A view from the other side*. Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996b). Individualism and collectivism. In J.W. Berry, M.H. Segall & Ç. Kağıtçıbaşı (Eds.) *Handbook of cross-cultural psychology*, 2nd Ed. Boston: Allyn and Bacon.
- Kağıtçıbaşı, Ç., Bekman, S. & Sunar, D (1993). *Başarı ailede başlar*. İstanbul: YAPA Yayını.
- Karadayı, F. (1994). *Toplumumuzda bireycilik toplulukçuluk eğilimlerinin bir göstergesi olarak ilişkili-özerklik ölçeğini geliştirme çalışması*. 7. Ulusal Psikoloji Kongresi'ne sunulmuş tebliğ, 22-25 Eylül, Ankara.
- Lin, C. Y. C. & Fu, V. R. (1990). A comparison of child rearing among Chinese, immigrant Chinese, and Caucasian American parents. *Child Development*, 61, 429-433.
- Markus, H. & Kitayama, S. (1991). Culture and self : Implications for cognition, emotion and motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253.
- Misra, G. & Agarwal, R. (1985). The meaning of achievement: Implications for a cross-cultural theory of achievement motivation. In I. R. Lagunes & Ype H. Poortinga (Eds.), *From a different perspective: Studies of behaviour across cultures*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Phalet, K. & Claeys, W. (1993). A comparative study of Turkish and Belgian youth. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 24, 319-343.
- Piaget, J. (1948). *The moral judgment of the child*. Glencoe, Ill: Free Press.
- Singelis, T. M. (1994). The measurement of independent and interdependent self-construals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 580-591.
- Sinha, D. & Tripathi, R. C. (1994). Individualism in a collectivist culture: A case of co-existence of opposites. In Kim, U., Triandis, H.C., Kağıtçıbaşı, Ç., Choi S-C & Yoon, G. (Eds.), *Individualism and collectivism: Theory, method and applications*. London: Sage.
- Stewart, A. S. & Malley, J. E. (1987). Role combinations in women in early adult years: Mitigating agency and communion. In F. Crosby (Ed.), *Spouse, parent, worker: On gender and multiple roles*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Yu, A-B. & Yang, K-S. (1994). The nature of achievement motivation in collectivistic societies. In Kim, U., Triandis, H. C., Kağıtçıbaşı, Ç., Choi, S-C. & Yoon, G. (Eds.), *Individualism and collectivism: Theory, method, and applications*. Newbury Park, CA: Sage.